

A doktori értekezést összefoglaló tézisek és a bevezetés egyaránt kimerítő módon tájékoztatnak az értekezéshez vezető szakmai útról, megkönnyítve, egyúttal meg is nehezítve az opponens dolgát. Mert bár a szerző szerint a teljes mű terjedelmi korlátok miatt nem volt benyújtható, az első három könyv együtt is értelmezhető egész. Ez egyrészt megkönnyíti a bírálatot, hiszen nem szükséges az elhagyott részeket figyelembe venni, másrészt megnehezíti, mivel azok fontos további információkat és fölvetéseket tartalmazhatnak, amelyek hiányát a bírálat esetleg indokolatlanul teszi szóvá. Ezért igyekszem tartózkodni az amúgy sem szerencsés 'mire nem tért ki a szerző' jellegű megjegyzésektől, s megmaradni a benyújtott mű belső értelmezésénél.

Előre bocsátom a lényegét: minden kétséget kizáróan kijelenthető, hogy Szabó Márton értekezése mindenben megfelel az elvárásoknak, szuverén tudományos munka, a magyar politikatudomány elmúlt negyedszázadának egyik kiemelkedő teljesítménye. Ennélfogva az akadémiai doktori cím odaítélésének megalapozására bőségesen elégséges.

A továbbiakban saját érdeklődési területem és kompetenciáim határai között maradvá fogalmazok meg néhány észrevételt, kritikát és kérdést.

1. A legáltalánosabb szinten maradvá: a szöveg olvasása közben újra folyton fölmerült bennem az a kérdés, hogy a szerző szerint vajon mi különbözteti meg a politikaelméletet a társadalomelmélettől, a politika világát a társadalom egészének világától. Választott és meggyőződésének megfelelő metodológiai és ontológiai föltevésai ugyanis messze túlmutatnak a politikán. (Egyáltalán nem mellékes, hogy a magyar politikatudományban is, de alighanem a magyar társadalomtudományban is kivételes, hogy egy teoretikus ennyire alaposan és konzekvensen végiggondolja az ontológia kérdéseit.) A bevezetésben mindenesetre ezt olvashatjuk: „A diszkurzív szemlélet szerint a politika elsősorban és alapvetően *egy közösség nyilvános, közös, értelmezett és szabályozott élete és tevékenysége*” (23., eredeti kiemelés). Ebből a meghatározásból már jól érzékelhető a problémám: ennek ugyanis tökéletesen megfelel egy azték kultúra éppúgy, mint a köztársasági Róma; megfelel egy tetszőleges, szervezetenként fölismerhető keresztény felekezet éppúgy, mint a Nemzetközi Ökolívó Szövetség (elnézést a frivol példáért); egy nagyvállalat éppúgy, mint egy hadsereg. A szerző – természetesen helyeseltető konzisztenciával – a későbbiekben is ragaszkodik ehhez a felfogáshoz, újra és újra elutasítva például az objektív-szubjektív megkülönböztetést, újra és újra kiemelve, hogy a társadalmi tényeket az egyéntől függetlennek, de mindig kontingensnek tartja; hogy a beszédre és a nyelvre koncentrálnak tudjuk a társadalmi viszonyokat valódi viszonyokként elképzelni és ábrázolni. De minduntalan előjön az alapprobléma: hol és hogyan válik ez a társadalomelméleti-antropológiai felfogás politikaivá? A szerző természetesen jól ismeri a marxizmus társadalomfilozófiáját: abból a politikai cselekvés és általában a politika autonómiája, sajátosságai köztudottan hiányzik, pontosan azért, mert kiinduló föltevésük szerint erre szükség sincs. Számomra úgy tűnik, hogy ebben a formában a diszkurzív politikatudomány túllövés a célon. (Más kérdés, hogy magam is tudom, hogy Szabó Márton részletesen is foglalkozott Carl Schmitt politikai-fogalmával, de ezt itt nem vehetem figyelembe. A könyv illetve az értekezés későbbi pontján – 175-180. oldalak – részletesebben is kitér Schmitt egyes nézeteire, de pont a 'politikai' fogalmára nem. Érdekes azonban, hogy itt

expressis verbis elutasítja, hogy a politikai cselekvéseméletet fogalmazzon meg: lásd a 69. oldalt, bár ezt annyiban kvalifikálja, hogy nem 'szociológiai' cselekvéseméletet kíván művelni. Lásd lentebb ehhez még a 4. pontot.)

2. 'Nincsen értelmezetlen társadalmi tény, másként fogalmazva: a társadalmi tények mindig értelmezettek.' Ezt az állítást nehéz vitatni. Arról persze már lehet módszertani vitát folytatni, hogy vannak-e nem-társadalmi tények: mondjuk a nem-emberi környezetre vonatkozó tudományos állítások, igazságok (ideértve az emberre vonatkozó 'természeti' tények megállapításait is, például, hogy erősen kopaszodom); illetve, hogy ezeket hogyan lehet megkülönböztetni a társadalmi tényektől. Most azonban nem ezt a vitát kívánom kinyitni, hanem az értelmezés filozófiai státusának kérdését vetem föl. A szerző kimerítően ismerteti különböző szerzőket, módszertani iskolákat, amelyek mind megadnak egy-egy értelmezési keretet. De mindegyik valamilyen önmagán túlmutató tényre utal (a tényre utaló szavakat, fogalmakat a 67. oldalon a szerző föl is sorolja, példa: létezik olyan, hogy szimbólum, létezik olyan, hogy diskurzus, stb.). Nekem azonban éppen ezért hiányzik a politikai filozófia alapító atyjának, Szókratész-Platónnak az alapkérdése: igazságos-e, ami az erősek érdekében áll? Akár igennel, akár nemmel felelünk, vagy bármelyik hipotézist állítjuk is föl, azaz bármelyiket igyekszünk is tényként igazolni vagy cáfolni, bizonyosan szükségünk lesz a hermeneutikára, az értelmezés tudományára. Ebben szofisták és filozófusok egyetérthetnek. De a magam részéről kétlem, hogy az értelmezés kimerítő és főleg megnyugtató módon megválaszolná a kérdést. Ugyanis *tudni*, nem pedig csak *érteni* akarunk. A tényeket ismerni lehet. Az igazságot – mi az igazságosság, mi az érdek; mi az igazságosságról folytatott vita – viszont tudni is. S ha ez így van, akkor a diszkurzív szemlélet valamilyen határokba ütközik: ismeretet tud szolgáltatni, tudást azonban nem, vagy csak töredékesen. Kíváncsi volnék a szerző álláspontjára a tudás és az ismeret közötti különbséggel kapcsolatban.
3. Ezek után nem lehet meglepő, hogy egyfelől teljes mértékben egyetértek Szabó Mártonnak az aktivista tudományt illető fenntartásaival, másfelől nem gondolom, hogy a tudományos-pártatlan megismerési szándék mindig 'csak' értelmezésekbe torkollik. Ekkor ugyanúgy föloldódik a tudomány a politikában, mint amikor azt direkt politikai célokra igyekszünk alkalmazni. A politológus szerepe nem lesz más, mint lehetséges, esetleg új, netán érdekes, még 'netánabban' politikailag hasznos értelmezések kidolgozója. Megfordítva: abból, hogy a tudományos nézőpont – ami nem azonos a politikáéval – politikailag hasznos lehet (akár úgy is, hogy – s ebben megint egyetértek a szerzővel – 'fölszabadít', 'megszabadít' bizonyos uralkodó diskurzusok látszólagos kényszerétől), nem következik, hogy a tudomány lényegében ugyanúgy csak narratívákat, diskurzusokat állít elő vagy folytat, mint a szűkebb értelemben vett politikai tér résztvevői.
4. Nem vagyok teljes mértékben meggyőzve arról, hogy Michael Oakeshott nézetei hézagmentesen illeszkednek Szabó Márton felfogásához, aki Oakeshott-ot mindig úgy idézi, hogy az illeszkedés résmentesnek tűnjön. Kétségtelen, hogy Oakeshott nagy ellenfele volt a politikát teljesen racionális tevékenységnek tekintő felfogásnak, amelyet szívesen azonosított a tudománnyal vagy tudományos megközelítéssel; az sem vitás, hogy Oakeshott a retorikát, a politikai érvelést a politika igazi anyagának tekintette; de ő – ahogy Szabó a 149. oldalon maga is idézi – a politikában a mérlegelés, a választás *döntéseit* is ugyanennyire hangsúlyozta. Mármost igaz, hogy minden döntéshez tartozik valamilyen értelmezés, előzetes vagy utólagos magyarázat, igazolás, kommentár; de a

döntés egyszerűen más státusú tevékenység, helyebben tett, mint a vitatkozás, az eszmecsere, az indokolás, a meggyőzés, a szónoklás, vagy akár a magányos emlékirat-írás. A második könyv vége felé ez a gondolat újra előkerül, itt Carl Schmitt kapcsán: a szavak, írja Szabó Márton, végső soron eszközök (170); olykor kimondásuk több, mint megszólalás: cselekvés. Az értelmezés is cselekvés persze, de csak egyike a lehetséges cselekvéseknek. Úgy gondolom, hogy a cselekvéstudomány végső soron kivezet a diskurzuselméletből, a diszkurzív politikatudományból, akár akarjuk, akár nem. Igaz, Szabó nem 'szociológiai cselekvéstudományt' kíván kidolgozni (ezt idéztem már), mégsem tudja egészen megkerülni, hogy a kontingencia, a kivételesség, a képviselő/helyettesítés, a példaadás és más – nagyon is értékesen és érdekesen bemutatott és elemzett – cselekvéseiben valami tartalmat is mondjon a politikai, a politikai cselekvés jellemző, fölismerhető, a politikát meghatározni látszó minőségéről. Úgy látom, hogy ezek az alfejezetek, amelyek az Oakeshott-Arendt-Weber-Schmitt tengelyen helyezkednek el, nem illeszkednek igazán a diszkurzív politikatudományhoz, ahogyan azt a szerző programszerűen kifejti és megfogalmazza.

5. A harmadik könyv a „Keretek” címet viseli. Szabó Márton az intézményekre vonatkozó bevett politikatudományi megközelítések mellé a diszkurzív politikatudomány lehetőségeit is föl kívánja tárni. Számomra némileg fölöslegesnek tündek a különböző elméletek összefoglalásai, ilyenekből nagyon sok van már. (Ami hiányzik viszont, s itt a hiányt kivételesen megemlítem, az a John Searle nevéhez köthető intézményelmélet, illetve annak számos leágazása; valamint az institucionalista közgazdaság-tudomány, amely szintén könyvtárnyi irodalmat tudhat magáénak.) Zavarónak találtam a racionális döntések elméletének bemutatását, mert olykor közel jár ahhoz, amit Szabó maga nevez 'parodisztikus interpretációnak' (186), persze a diszkurzív politikatudomány egyes bírálóinak fölróva ezt a hibát. A racionális döntések elmélete nem 'teória' (193), legalábbis képviselői szerint, hanem ugyanolyan módszertani-elemzési keret, mint bármilyen más elmélet, azzal a különbséggel, hogy azoktól eltérően igen szikár, konzisztens és ellenőrizhető axiómarendszerrel dolgozik. Ha tetszik, egyfajta diskurzus (akkor persze nem egészen érthető, hogy a szerző miért akar szubsztantív bírálatot megfogalmazni vele kapcsolatban). Természetesen vitatható az a megállapítás is, hogy a preferenciák eredetére nézve ezzel a módszerrel semmit sem mondhatunk. Továbbá a tökéletes informáltság ma már csak aletnek számít, igen komplex játékelméleti modellek vannak a tökéletlen informáltság eseteire is (paradigmatikus példa a tőzsde), valamint a különböző stratégiai-valószínűségi cselekvésekre, amelyekben a cselekvők csak föltételezésekkel élhetnek a többi cselekvő magatartására nézve. Claus Offe ezen a téren valószínűleg nem a legjobb forrás. (Tévedés például, hogy a haszonmaximalizálás azért „nem lehet a cselekvés iránymutatója” – idézi Offét a szerző –, mert nem mindig sikerül maximalizálni a hasznot: ez non sequitur.). Mindez nem annyira fontos azonban, hiszen a szerző konstruktív mondanivalója a diszkurzív elemzés használhatósága a szervezetek, intézmények világában. Ebből a szempontból nem találtam teljesen meggyőzőnek az okfejtést. Úgy vélem, hogy nagyrészt túlságosan is általános szinten marad, ott viszont nem mond igazán újat. Igazán sokféle szervezetelmélet van, s egyáltalán nem állja meg a helyét, hogy „minden megelőző szervezetelméleti kutatás 'a természettudomány valóságértelmezésének mintájára fogja fel a társadalmi valóságot'” (Szabó Márton Gelei Andrást idézi, 236). Hogy más példát ne hozzak: Ronald Coase már 1937-ben föltette azt a kérdést, hogy mi is a vállalat; válasza pedig éppen a 'hagyományos' (weberi, bürokratikus) szervezetelmélet teljes

félretevéséből indult ki. Elemzésére épült később a piacok és hierarchiák (a szintén Nobel-díjas Oliver Williamson híres könyvének címe: *Markets and Hierarchies*) dualitásával operáló institucionalista közgazdaságtan. Egyszóval a szervezetek kutatásában nem csak két paradigma van. Ezért sokkal érdekesebb és távlatosabb részeknek tartom azokat, ahol konkrét politikai elemzések közelébe kerülünk. Kifejezetten szórakoztató volt olvasni a magyar rendszerváltás történetéből azt a kis részt, ahol a KDNP-nek az ellenzéki kerekasztalhoz való csatlakozásáról (kooptálásáról) vitatkoztak az érintettek: itt tényleg az érvek, a vita, az értelmezések döntötték el, hogy a szóban forgó valami tényleg párt-e, s ennek egyik fontos kritériuma az volt, hogy szervezetként létezik-e már. Való igaz, a politikatudománynak (is!) szembe kell néznie azzal, hogy az általa tanulmányozott entitások (pártok, kormányok, államok, mozgalmak) vajon szervezetek-intézmények-e, s ha igen, akkor miképpen. Azt hiszem azonban, hogy a politikai ontológia régóta létező téma, legföljebb nem így hívjuk; hiszen ma a politikai rendszerek mibenlétének, természetének osztályozása (ismét?) a legdivatosabb témák közé tartozik. Ebből a tekintetből a hatalomgyakorlás szervezettsége és szervezeti megoldásai kiemelten fontosak. Egy szó mint száz: a harmadik könyv teljesen releváns kérdéseket feszeget, megítélésem szerint talán túl sok időt vesztegetve a szervezet- és intézményelmélet egészére, s ezzel mégis leegyszerűsíti az eleve áttekinthetetlenül nagy szakirodalmat. Viszont nagyon termékenynek látszanak a későbbi kutatások szempontjából azok az észrevételek, amelyek a leíró, s nem is annyira politikatudományi, mint inkább jogi, közjogi, alkotmányjogi paradigma meghaladásának szükségességét és módszereit érintik.

6. Az értekezésnek vannak még kisebb-nagyobb egyenetlenségei, de ezeket itt nem sorolom elő, egyetlen kivételt teszek még, politikai filozófusként: Marx nem a „vesztesek, az elnyomottak, a kifosztottak” (115) nézőpontjából kívánta megírni a történelmet, de nem is a munkásosztály nevében, hanem az emberiség, a tudomány nézőpontjából, legföljebb következtetései hangzottak úgy, hogy a proletariátus különösen is releváns a jövőre vonatkozó tudás szempontjából.

Az opponencia a vita és az egyet nem értés kifejezésének módja és műfaja. Ezért rendszerint furcsán hat, ha a bíráló megjegyzések sorjázása után az opponens hirtelen dicséretbe kezd. De ez legyen az eljárás diszkurzív szabályainak számlájára írva. Maradjunk annál, hogy Szabó Márton műve – különösen, ha az értekezés részét nem képező könyveket is hozzátesszük – mindenképpen mérföldkő, egyszerre összegző és inspiratív, utat mutató munka, amely mintaszerűen tartózkodik önmagát mint egyedül lehetséges megközelítést bemutatni. Prózája lendületes, érthető még a legnehezebb témáknál is, a figyelmet – vélhetően sok év oktatói tapasztalatait hasznosítva – mindig a kellő pillanatban tudja tovább fenntartani színes, olykor személyes példákkal, esetekkel. Széleskörű és fölényesen uralt szakirodalmat használ, többnyire alkotó-továbbgondoló módon (itt-ott éreztem csak szükségtelennek az idézett szerző gondolatainak részletezését). Ezért a bevezetőben elmondottakat megismételve a Bíráló Bizottság tagjai számára az értekezés elfogadását és magas pontszámmal való értékelését ajánlom.

Budapest, 2019. 08. 23.

Balázs Zoltán
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem